

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДУХОВНІСТЬ» У ПРИРОДНО-НАУКОВІЙ І ГУМАНІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМАХ

Ю.В. Железнякова

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

Запорізького національного університету

jk99799@ukr.net

Железнякова Ю.В. Теоретичний аналіз визначення поняття «духовність» у природно-науковій і гуманістичній парадигмах. Стаття присвячена теоретичному аналізу розуміння поняття «духовність» у рамках природно-наукової і гуманістичної парадигм для подальшого виокремлення психологічних факторів, які визначають духовність серед інших психічних та психологічних явищ. У статті представлені дослідження, які вказують на те, що як у вітчизняній психології, так і в західній відсутня концептуальна модель, яка визначає підхід до її вивчення та використання в практиці навчання і виховання. Було, також обґрунтовано, що духовність – це те, що є іманентною сутністю особистості людини і розуміється як її невід’ємна частина.

Ключові слова: духовність, дух, особистість, гуманістична парадигма, духовна парадигма.

Zheleznyakova, Yu.V. Theoretical analysis of the definition of the concept of "spirituality" in the humanistic and natural-scientific paradigm. The article is devoted to the theoretical analysis of «spirituality» concept within the framework of the humanistic and natural-scientific paradigms for further distinguishing between psychological factors that determine spirituality among other psychological phenomena. The article presents research that indicates both domestic psychology and foreign psychology do not have a conceptual model that defines an approach to its study and use in the practice of teaching and education. It was also substantiated that spirituality is an immanent essence of the personality and is understood as its inalienable part. Natural science knowledge of man does not consider human subjectivity as some integrity. The specific aspects of human psychology, its individual functions, processes, and conditions are being researched in order to reduce them to typical and permanent. The main sources of development are heredity and a combination of various factors. Spirituality refers to the external, acquired specific quality of a person. Also, spirituality is seen as a concrete situation that brings either positive or negative results, depending on the circumstances. The humanistic approach to the study of the person and his development is not limited to the fact that the person is a set of mental and physiological functions. Within this direction, the psyche is reduced to a personality and regarded as a unique integral system, which is a system of complex psychic processes which are constantly developing. Within the framework of the humanistic paradigm, the essence of the personality is associated with its higher mental quality - spirituality. Spirituality is studied as the disclosure of its own potential through creative activity in the realization of the life meaning, which is substantially based on ideal values. An analysis of the spirituality phenomenon shows that definitions of spirituality does not contradict, but complement each other. It should be noted that integration is not merely the unification of several parts, but the emergence of a qualitatively new understanding of the spirituality phenomenon. Complex, multipolar psychological studies of spirituality, in which there would be both adaptation and meaning of life, could serve as one of the people means to overcome the confrontation of the natural-scientific and humanistic study of both psyche and spirituality.

Keywords: spirituality, spirit, individuality, humanistic paradigm, natural-scientific paradigm.

Постановка проблеми. Духовність завжди була і залишається основою існування та розвитку людини. На нашу думку, в умовах сучасного економічного, політичного, морального стану країни, проблема духовності потребує особливої уваги. У періоди нестабільності відбувається зростання занепаду духовної культури нації. Відтак, потреба у доповненні досліджень феномена духовність зумовила вибір теми публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом з’являється велика кількість публікацій з тематики духовного розвитку людини. Духовність в рамках науково-природничої парадигми досліджували Р. Бонеллі і Х. Коенга, С. Вебер і К. Пегемент. Дж. Ано, Е. Васконселлесом і М. Ван Хук духовність розглядають як конкретну ситуацію, що приносить або позитивні, або негативні наслідки в залежності від обставин. Духовність як адаптаційний механізм подолання важкого стресу і травм, спричинених війною, природними катаклізмами, різного роду насильством, аналізують І. Чен,

Т. Алава, П. Стратт, А. Ебаді, К. Бревер-Сміш, Т. Гал. В той же час Л. Хейс-Мур, А. Нараянасами, П. Рід вважають, що духовність є біологічним невід'ємним компонентом людини.

Відносно гуманістичної парадигми, то Б. Братусь, В. Зінченко, І. Ільїн, Б. Ничипора, Ф. Василюк, М. Буркхардт, Дж. Тлосцинські, Ф. Уолш, Дж. О'Лірі та ін. пропонують вивчати духовність як досвід набуття сенсу життя. За радянських часів духовність досліджували Л. Виготський, Е. Ільєнков, М. Каган, О. Леонт'єв, М. Мамардашвілі, С. Рубінштейн та ін. Разом із тим, проблема розуміння феномену духовності залишається недостатньо розробленою.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз існуючих концепцій зарубіжних і вітчизняних авторів щодо проблеми розуміння поняття «духовність» у рамках природно-наукової і гуманістичної парадигм.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. У психологічному словнику духовність визначається як вищий рівень розвитку і саморегуляції зрілої особистості, на якому основними мотиваційно-смысловими регуляторами її життєдіяльності стають вищі людські цінності.

Однак, аналіз етимології слова «духовність» призводить до розуміння того, що в слов'янській мові воно розуміється як щось, іманентно властиве людині. У біблійному описі створення людини говориться (Бут. 2.7), що Бог «вдихнув у ніздрі її дихання життя, і стала людина живою душею». Більш того, слово «духовність» внутрішньо пов'язане зі словом «життя». Так в слов'янській традиції «випустити Дух» означає померти.

Розуміння і визначення духу багатогранні і суперечливі. Так К. Юнг вважав, що душа є найвищим проявом тілесного життя, а дух є вищим проявом душевної істоти. В. Татенко «дух» асоціює з творінням [7]. Своєрідним підсумком розвитку багатьох теорій можна назвати розуміння Духа К. Уїлбера. На його думку, дух – це вершина буття, найвища ступінь еволюції. Він говорить про те, що перший аспект духа як найвищої сходинки буття – це його трансцендентна природа. Другий аспект – це іманентна природа духа: дух в рівній мірі і повністю неподільно присутній у всьому живому, неживому і подіях. З цієї точки зору жоден феномен не може бути ближче до Духу, ніж інший, адже всі вони в рівній мірі «зроблені» з духа.

Таким чином, дух являє собою основу для всього сущого і в повній мірі присутній як на початку, так і в кінці. Дух передує цьому світу, але не чужий йому. Дух детермінує духовність, тобто визначає задатки духовності.

Взагалі, у біблійній традиції духовність визначається як «щось таке», що додається до людської сутності, – «духовність не від людей». Духовність не створюється людьми, народження духовності не залежить від людини, духовність можливо тільки розвивати.

Але історико-філософський аналіз показує, що розуміння духовності не зводиться тільки до релігійної традиції. Філософи кінця XIX – початку XX ст., М. Бердяєв, С. Булгаков, О. Лосєв, В. Розанов, Є. Трубецької, О. Хом'яков, С. Франк та інші розглядали духовність, як великий дар людству, тим самим погоджуючись з православною біблійною традицією. У їх розумінні духовність має пряме відношення до сутнісного визначення людини як такої. В результаті зникнення духовності відбувається й руйнування особистості людини, цілих держав і народів, тобто відсутність духовності призводить до соціальної смерті.

У західній культурі спочатку духовність також розглядалася як Божий дар, який є сутністю людини. Але до часу Реформації уявлення про духовність змінилося. І якщо за часів Ієроніма вважалося, що духовність іманентно властива людині як Божий дар, то вже в філософії Нового Часу на тлі ідей раціональної очевидності (філософські концепції Ф. Бекона, Т. Гоббса, Р. Декарта, Г. Лейбніца, Д. Локка, І. Ньютона, Б. Паскаля, Б. Спінози) духовність вже розглядають як «свідомість» або «мислення». Поняття «душа» і, відповідно, її похідні перестали бути центром уваги наукової думки. Справжніми вважалися такі результати дослідження, які могли бути перевірені і відтворені.

Сучасному розумінню духовності в західній культурі поклав початок Р. Емерсон. Він вважав, що природа і душа – це два компоненти Всесвіту. Під природою автор розумів фіхтеансько-шеллінґіанське «не-Я», яке включає в себе всю область можливого, в тому числі мистецтво, інших людей і навіть власне тіло. Дух бачиться як єдино можлива реальність, а фізичний світ, до якого належить і сама людина, представляється у вигляді символічного вираження світу духовного. Таке ставлення до духовного

життя є пріоритетним і в даний час для західної культури, в якій призначення людини бачиться в отриманні повного контролю не тільки над власним життям, а й над світом в цілому.

Таким чином, в слов'янській релігійній, філософській та науковій традиції духовність розуміється як іманентна невід'ємна частина особистості людини. У західній же культурі і науці духовність є щось зовнішнє по відношенню до людини. І це перша генеральна складність в розумінні того, що таке духовність: як щось зовнішнє або внутрішнє.

Друга складність полягає в методологічній проблемі самої психології як науки. Як вказує В. Мазілов, останнім часом в сучасній психологічній науці позначилася тенденція вважати парадигмами лише найбільш глобальні дослідницькі напрями, такі як природно-наукова і гуманістична психологія, а Л. Гараї і М. Кечке вказують на їх протистояння [2].

Криза наукової психології проявляється з кількох причин, а саме:

- психологія знаходиться на стику природних і гуманітарних наук;

- обмежене розуміння самого предмета психології, що в свою чергу відбивається на вивченні такого явища як духовність.

Те, що відбулося розділення психіки на «вищу» (гуманітарні науки) і «нижчу» (природничі науки) призвело до того, що психічне в значній мірі втратило характеристики «духовного».

В рамках природничо-наукової парадигми психіка і всі психічні процеси, в тому числі і духовність, зводяться до відображення, регуляції і адаптації і т.п.

Природно-наукова парадигма являє собою сукупність загальних принципів пізнання, які передбачають бачення предмета пізнання як матеріального об'єкта – незалежного від свідомості дослідника. Отже, духовність в рамках цієї парадигми повинна вивчатися як утворення незалежне від розуму, що пізнає, і самих процедур пізнання поза контекстом взаємодії зі свідомістю людини.

Основні риси природно-наукової парадигми, яка свого часу конституювала наукову психологію зводяться до наступного:

1) психологія має об'єкт дослідження і науковий предмет, аналогічні об'єкту і предмету природничої науки;

2) предмет психології (так само, як і в будь-якій природній науці) підлягає поясненню;

3) використовується причинно-слідче пояснення;

4) передбачається явна або неявна редукція, тобто зведення психічного до непсихічного;

5) застосовуються загальні схеми дослідження, розроблені в природничих науках (структурна, функціональна, процесуальна, генетична, рівнева або їх певні поєднання) [4].

У зв'язку з цим питання про те, чи можна досліджувати духовність в рамках парадигми природничо-наукової психології залишається відкритим, так як духовність явище, яке безпосередньо спостерігати поки не представляється можливим. Відомо, що ще Демокріт, Епікур вважали, що душа – це матерія, а Геракліт, піфагорійці розуміли душу як гармонію буття матерії. Об'єктом їх дослідження була сама людина і суспільство в цілому, а предметом реакції і закономірності поведінки. Особистість розглядалася, як сукупність системних властивостей людини, яка визначала характер її поведінки. Головне джерело розвитку – спадковість, поєднання чинників і умов. Духовність відносилось до зовнішньої, набутої специфічної властивості людини.

І в сучасній класичній психології до цих пір немає єдиної точки зору на співвідношення внутрішніх і зовнішніх, біологічних і соціальних, спадкових, вроджених і набутих факторів розвитку. Натуралізм і соціоморфізм, не дивлячись на приналежність до різних парадигм і на те, що мають протилежні установки щодо закономірностей розвитку, сходяться в тому, що психіка вважається вторинним утворенням – наслідком або генетичних програм, або факторів соціальної системи.

Натуралізм пояснює походження будь-яких психічних явищ через принцип спадковості. У психології і педагогіці спадковість розуміється як спонтанний, природний процес, тобто розвиток психічних структур, здібностей і моделей поведінки, які запрограмовані на генетичному рівні. Відносини людини з середовищем носять пристосувальний характер. Отже, духовність, як щось, чим володіє кожна людина в тій чи іншій мірі, запрограмована генетичною інформацією і повинна розглядатися як адаптивна функція в системі взаємодії людина-природа.

І якщо в натуралізмі акцент робиться на біологічному, то в соціоморфізмі людина вивчається як «соціальний індивід», розвиток якого обумовлено соціумом і якістю адаптації до нього. У натуралізмі досліджується адаптивні властивості людини як біологічного виду, в соціоморфізмі – соціального.

Внутрішні чинники розглядаються як передумови розвитку людини, але не рушійною силою. Розвиток здійснюється через процес соціалізації, формування і розвиток просоціальної поведінки через оволодіння і привласнення «суспільної природи», яка спочатку знаходиться поза суб'єктом.

Як бачимо, в цих двох напрямках психіка і пов'язані з нею психічні процеси редукується до адаптивної функції, людина не розглядається істотою, яка пізнає і себе, і світ, яка само розвивається. Тобто будь-який напрямок, який зводить розуміння духовності до біологічного, адаптаційного, зовнішнього нами буде віднесено до природно-наукової парадигми.

Таким чином до даної парадигми можна частково віднести розуміння Д. Леонтьєвим духовності як вищого рівня людської саморегуляції, притаманний зрілої особистості. Він пропонує модель особистості, яка складається з шести логік поведінки людини: логіка задоволення потреби, логіка реагування на стимул, логіка схильності, логіка соціальної нормативності, логіка сенсу і логіка вільного вибору. До духовності відносяться дії, засновані на останніх двох логіках. Поняття духовності дослідник відносить до поведінки, яка спонукається не потребами, а цінностями, які залишають свободу вибору [3].

Так само дослідження Р. Бонеллі і Х. Коенга, С. Вебера і К. Пегемента доповнюють зростаючий обсяг доказів позитивної кореляції між духовністю і адаптивними психологічними властивостями [8-10;12].

У роботах Дж. Ано, Е. Васконселлеса і М. Ван Хука духовність розглядається як конкретна ситуація, що приносить або позитивні, або негативні наслідки в залежності від обставин.

Духовність як адаптаційний механізм подолання важкого стресу і травм, спричинених війною, природними катаклізмами, різного роду насильством, аналізується І. Ченом і Х. Коенгом, К. Пегементом, Т. Алава, П. Стратт, А. Ебаді Ebadі, а також К. Бревер-Сміш і Т. Гал.

Природно-наукове пізнання людини не розглядає людську суб'єктивність як деяку цілісність. Досліджуються специфічні сторони людської психології, її окремі функції, процеси, стани з метою їх редукції до типового і незмінного. Але як зазначає М. Савчин «суть, ядро психічного – мотиваційні і почуттєві взаємозв'язки – можна тільки зрозуміти, але не пояснити. З допомогою причинної редукції можна пояснити психофізичні взаємозв'язки, але не зрозуміти власне психічне» [5, с 24].

Гуманістичний підхід до вивчення людини і її розвитку не зводиться до того, що вона, людина, – це сукупність психічних і фізіологічних функцій. Людина розглядається, як інтегральна єдність тілесного і духовного досвіду. Гуманістична парадигма обговорюється, як сукупність загальних принципів пізнання, які передбачають бачення предмета пізнання як ідеального об'єкта, залежного від свідомості дослідника. Головне завдання пізнання – редукція предмета дослідження до рівня значень і смислів, описуваних внутрішньо узгодженими концепціями, що якісно відрізняє гуманістичну парадигму від природничо-наукової. Сократ, Платон вважали, що душа – це ідеальний об'єкт, сутність матерії, а античні софісти Протагор, Горгій, розглядали душу як – джерело розвитку. Об'єктом дослідження в рамках даної парадигми постає особистість, культура, свідомість як соціальний феномен (мислиме, пережите) і свідомість як індивідуальний феномен (усвідомлюване).

Саме гуманістична парадигма в психології відновила інтерес до внутрішньо особистісних процесів через розкриття і реалізацію здібностей і можливостей людини, актуалізації її власного особистісного потенціалу, самоактуалізацію і ідеальні цінності (А. Асмолов, У Джеймс, Ч. Кулі, Д. Мід, Ф. Перлз, К. Роджерс, Г. Салліван, К. Юнг та ін).

А. Юревич виділяє шість ключових характеристик гуманістичної парадигми, що відрізняють її від парадигми природничо-наукової:

- 1) відмова від культу емпіричних методів;
- 2) визнання науковими не тільки верифіковані знання;
- 3) легалізація здорового глузду дослідника;
- 4) можливість узагальнень на основі вивчення окремих випадків;
- 5) єдність дослідження та практичного впливу;
- 6) холізм суб'єкта, включеного в «життєвий контекст».

В рамках даного напрямку психіка редукується до особистості і розглядається як унікальна цілісна система, що представляє собою не щось наперед дане, а систему складних психічних процесів, яка постійно розвивається. Отже і духовність, яка входить в структуру особистості не може бути статичним явищем, а є динамічним процесом, розвиток якої не тільки може, а й повинен відбуватися

протягом усього життя людини. В рамках гуманістичної парадигми сутність особистості пов'язана з її вищою психічною якістю – духовністю.

Так Л. Собчик розглядає духовність як «верхову категорію в складному конструкторі особистості». В її уявленні особистість – це активний суб'єкт діяльності, мотивами якої виступає духовність у вигляді бажання зрозуміти своє призначення і реалізувати свій потенціал [6].

В. Слободчиков відносить духовність до родових визначень людського способу життя. Як і В. Собчик, він вказує на те, що духовність надає особистісний сенс життя, але при цьому зазначає, що духовність – це спосіб отримання доступу до розвитку морально-етичних рис особистості.

Б. Братусь, В. Зінченко, І. Ільїн, Б. Ничипора, Ф. Василюк та ін. Пропонують вивчати духовність як унікальний досвід набуття сенсу життя конкретної особистості.

К. Абульханова-Славська так само вказує на важливість сенсу життя, який на її думку не тільки визначає саме життя, але і є деякою мірою життя досягнутого власними силами по істотним особистісним критеріям.

В. Франкл вважав, що сенс можна знайти в трьох групах цінностей: цінності творчості (творення), цінності переживання (благоговіння перед красою природи чи твори мистецтва, духовний екстаз, насолода, любов), цінності відносини (взаємини з іншими людьми, осмислене ставлення до долі, болю, смерті, вини і іншими екзистенційними даностями).

У А. Агафонова духовність предстає як окремий вимір сенсу існування людини. Людина є результат поєднання чотирьох сфер сенсу – біосфери, когнітивної, соціальної, духовної – в континуумі простору і часу, в об'єднаному континуумі їх атрибутів. У своїх дослідженнях М. Буркхардт, Дж. Глосцинські, Ф. Уолш, Дж. О'Лірі визнають, що духовність безпосередньо пов'язана з пошуком сенсу життя, цілісності, умиротворення і гармонії.

Е. Ро і Л. Кларк визначають чотири фактори визначення духовності: благополуччя, базове функціонування, самовладання і якість міжособистісних/соціальних стосунків [11].

У свою чергу Ю. Щербатих вважає, що будь-яка усвідомлена і творча діяльність, здійснювана з метою пізнання нового або в інтересах інших людей, може вважатися духовною. До області духовного життя вчений відносить напрямки діяльності, пов'язані з вищими потребами, з потребою до самоактуалізації, до свободи, до пізнання, до любові і т. п.

Е. Ісаєв у своїх дослідженнях співвідносить духовність з моральністю. Духовність – це здатність людини керуватися вищими цінностями суспільного життя, наближенням до ідеалів істини, добра і краси.

Дослідження, проведені А. Маслоу, показали, що людям з високим ступенем самоактуалізації властиві висока значимість цінностей зростання і духовних цінностей; стійкі внутрішні моральні норми.

Однак, І. Міхалець висловлює думку про те, що поняття «духовність» не тільки ширше, але і на порядок вище, ніж поняття «моральність» і духовний розвиток можливо через розвиток моральності.

З. Знаків, М. Коваль в своїх роботах роблять акцент на тому, що духовність, як деяка характеристика особистості, можлива тільки при залученні людини в його онтогенезі до загальнолюдських цінностей, духовної культури. Вчені пропонують розуміти духовність у вигляді результату процесу залучення особистості до загальнолюдських цінностей і моральних якостей особистості.

Духовність це цілісний прояв спрямованості особистості, ціннісно-сміслові відображення навколишньої дійсності, засвоєння і створення нових духовних цінностей в процесі самореалізації особистості.

На думку Н. Марьясовой духовність особистості і її самореалізація є діалектично зумовленими категоріями, і виражаються в процесі набуття та здійснення особистістю своїх основних, життєвих потреб в самоактуалізації і самоствердження. Автор розглядає духовність в контексті інтеграції багатьох змістотворних цінностей особистості, що обумовлюють моральну поведінку і реалізацію творчих здібностей.

А. Вірковський у своєму аналізі сутності поняття духовність виділяє такі смислові аналоги: вдосконалення внутрішнього світу, вищі духовно-матеріальні цінності, релігійно-космічне сприйняття світу, розвиток інтелекту, незалежність від матеріально-фізичного світу, суспільна активність, творча праця, розуміння смислу життя, буття, естетичний розвиток, душевна енергія. Автор пропонує визначати рівень духовного розвитку особистості на основі 2-х складових частин духовності:

зверненості до внутрішнього світу особистості («розвиток внутрішнього світу», «релігійно-космічна свідомість», «незалежність від матеріально-фізичного світу») та морально-інтелектуальної діяльності особистості («моральний розвиток», «інтелектуальний розвиток (здатність до пізнання)» [1].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Аналіз феномена духовності показує, що визначення духовності не суперечать, а доповнюють одне одного. Духовність в рамках гуманістичної парадигми розглядається як розкриття власного потенціалу через творчу діяльність в реалізації сенсу життя, який змістовно ґрунтується на ідеальних цінностях. Духовність – як щось зовнішнє, набуте для покращення адаптаційних властивостей особистості, – вивчає природно-наукова парадигма. Однак як у гуманістичній парадигмі, так і в науково-природничій існує безліч визначень духовності, але відсутня концептуальна модель, яка визначає підхід до її вивчення та використання в практиці навчання і виховання.

Комплексні, багатополлярні психологічні дослідження духовності, в яких знайшлося б місце і адаптації, і сенсу життя, могли б послужити одним з головних засобів подолання протистояння природно-наукового і гуманістичного вивчення як психіки, так і духовності.

Література

1. Вірковський А. Синергетичний підхід до поняття «духовність» // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – №. 14. – С. 51-54.
2. Гараи Л. Еще один кризис в психологии! / Л. Гараи, Кечке М. // Вопросы философии. – 1997. – № 4. – С. 86–96.
3. Леонтьев Д. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностей регуляции деятельности / Д.А. Леонтьев // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 14. – Психология. – 1997. – №1. С. 20 – 27.
4. Мазилев В. Перспективы парадигмального синтеза в современной психологии / В. Мазилев // Ярославский педагогический вестник. – 2013. – №3. – С. 186-194.
5. Савчин М. Методологеми психології : монографія / Мирослав Савчин. – К. : Академвидав, 2013. – 224 с.
6. Собчик Л.Н. Психология индивидуальности / Л.Н. Собчик. – Санкт-Петербург : Речь, 2005. – 501 с.
7. Татенко В. Психология в субъективном измерении : монография / В.О. Татенко. – К. : ВЦ «Просвіта», 1996. – 404 с.
8. Bonelli, R. M. Mental disorders, religion and spirituality 1990 to 2010: A systematic evidence-based review / R. M. Bonelli & H. G. Koenig. – Journal of Religion and Health. – 2013. – Vol. 52(2). – P. 657–673.
9. Pargament, K. I. The many methods of religious coping: Development and initial validation of the RCOPE / K. I. Pargament, H. G., Koenig & L. M. Perez – Journal of Clinical Psychology. – 2000. –Vol. 56(4). – P. 519 – 543.
10. Pargament, K. I. Religious coping methods as predictors of psychological, physical and spiritual outcomes among medically ill elderly patients: A two-year longitudinal study / K. I. Pargament, H. G. Koenig, N. Tarakeshwar & J. Hahn – Journal of Health Psychology. – 2004. – Vol. 9. – P. 713–730.
11. Ro E. (2009). Psychosocial functioning in the context of diagnosis: Assessment and theoretical issues / E. Ro & L. Clark – PsychologicalAssessment. – 2009. – Vol. 21(3). – P. 313–324.
12. Weber, S. R. The role of religion and spirituality in mental health / S. R. Weber & K. I. Pargament – Current Opinion in Psychiatry. – 2014. – Vol. 27(5). – P. 358–363.

References transliterated

1. Virkovs`kyj A. Sy`nergety`chnyj pidxid do ponyattya «duxovnist`» // V isny`k Zhy`tomy`rs`kogo derzhavnogo universy`tetu imeni Ivana Franka. – 2004. – №. 14. – S. 51-54.
2. Garai L. Esche odin krizis v psihologii! / L. Garai, Kechke M. // Voprosyi filosofii. – 1997. – № 4. – S. 86–96.
3. Leontev D. Ot sotsialnyih tsennostey k lichnostnyim: sotsiogenez i fenomenologiya tsennostey regulyatsii deyatelnosti / D.A. Leontev // Vestnik Mosk. un-ta. – Ser. 14. – Psihologiya. – 1997. – № 1. S. 20 – 27.
4. Mazilov V. Perspektivy paradigmalnogo sinteza v sovremennoy psihologii / V. Mazilov // Yaroslavskiy pedagogicheskiy vestnik. – 2013. – № 3. – S. 186-194.
5. Savchy`n M. Metodologemy` psy`xologiyi : monografiya / My`roslav Savchy`n. – K. : Akademvy`dav, 2013. – 224 s.
6. Sobchik L.N. Psihologiya individualnosti / L.N. Sobchik. – Sankt-Peterburg : Rech, 2005. – 501 s.
7. Tatenko V. Psihologiya v sub`ektivnom izmerenii : monografiya / V.O. Tatenko. – K. : VTs «Prosvlta», 1996. – 404 s.
8. Bonelli, R. M. Mental disorders, religion and spirituality 1990 to 2010: A systematic evidence-based review / R. M. Bonelli & H. G. Koenig. – Journal of Religion and Health. – 2013. – Vol. 52(2). – P. 657–673.
9. Pargament, K. I. The many methods of religious coping: Development and initial validation of the RCOPE / K. I. Pargament, H. G., Koenig & L. M. Perez – Journal of Clinical Psychology. – 2000. –Vol. 56(4). – P. 519 – 543.
10. Pargament, K. I. Religious coping methods as predictors of psychological, physical and spiritual outcomes among medically ill elderly patients: A two-year longitudinal study / K. I. Pargament, H. G. Koenig, N. Tarakeshwar & J. Hahn – Journal of Health Psychology. – 2004. – Vol. 9. – P. 713–730.
11. Ro E. (2009). Psychosocial functioning in the context of diagnosis: Assessment and theoretical issues / E. Ro & L. Clark – PsychologicalAssessment. – 2009. – Vol. 21(3). – P. 313–324.
12. Weber, S. R. The role of religion and spirituality in mental health / S. R. Weber & K. I. Pargament – Current Opinion in Psychiatry. – 2014. – Vol. 27(5). – P. 358–363.